

LBRIS

We know
books

Tomek Jankowski

EUROPA DE EST

ISTORIE ȘI CIVILIZAȚII

Traducere din limba engleză de Adina Ihora

CORINT
ISTORIE
— 2024 —

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte la ediția a doua în limba engleză</i>	7
<i>Cuvânt-înainte la prima ediție în limba engleză</i>	11
<i>Întrebări introductive</i>	13
Partea I	21
<i>Câteva cuvinte despre un cuvânt</i>	23
<i>Notă cu privire la pronunție</i>	27
<i>Un cuvânt (sau două) despre timp</i>	28
<i>Limbile</i>	32
<i>Relieful</i>	50
<i>Religia</i>	60
Partea a II-a	75
<i>A. Introducere: Preistoria</i>	75
<i>B. Introducere: Istoria</i>	83
<i>C. Introducere: Epoca Clasică în Est sau „Europa de Est – Preludiu”</i>	89
Capitolul 1 – Pregătirea terenului: 500–800 d.Hr.	103
A. Imperiul Roman de Apus	104
B. Avarii	108
C. Slavii	109
D. Primele state slave	111
E. Bulgarii	114
F. Dacii, valahii și... albanezii?	115
G. Khazarii	117

H. (O mână de) finlandezi și baltici	119
Mențiune specială: Stepa	123
Capitolul 2 – <i>Originile statelor: 800–1242 d.Hr.</i>	127
A. Francii	129
B. Moravia Mare și Boemia	134
C. Bulgarii	136
D. Rusia Kieveană	138
E. Maghiarii/ungurii	142
F. Slovenii și croații	145
G. Duklja, Raška și sârbii	147
H. Polonezii	148
I. Pecenegii	154
J. Cumanii	154
K. Lituaniienii	155
L. Finalul: 1239–1942	156
Mențiune specială: Popoarele Europei de Est – Evreii	162
Capitolul 3 – <i>Evul Mediu: 1242–1600 d.Hr.</i>	167
A. Imperiul mongol, Hoarda de Aur și tătarii	169
B. Bulgaria	173
C. Serbia	174
D. Muntenegru	176
E. Bosnia și Herțegovina	177
F. Croația	179
G. Republica Ragusa/Dubrovnik	180
H. Albania	183
I. Imperiul Bizantin	184
J. Imperiul Otoman (Turc)	187
K. Țara Românească, Moldova și Transilvania	189
L. Ungaria	192
M. Boemia	196

N. Cavalerii teutoni și Prusia scindată	199
O. Lituania și slavii răsăriteni	202
P. Livonia și balticii	204
Q. Polonia drept catalizator	206
R. Novgorod, Cnezatul Moscovei și rușii.....	211
S. Halici-Volînia: un cnezat în Galiția	214
Mențiune specială: Popoarele Europei de Est – Germanii.....	217
Capitolul 4 – <i>Începutul unei epoci noi: 1600–1800</i>	221
A. Boemia.....	222
B. Principatul Transilvaniei	225
C. Țara Românească și Moldova.....	228
D. Muntenegru	230
E. Imperiul suedez	230
F. Uniunea statală polono-lituaniană.....	235
G. Ucrainenii și belarușii.....	242
H. Imperiul Otoman.....	247
I. Rusia	252
J. Despre Habsburgi și austrieci.....	259
K. Prusia, Brandenburg și Sfântul Imperiu Roman.....	264
Mențiune specială: Popoarele Europei de Est – Romii (țigani)	269
Capitolul 5: <i>Extrem de îndelungatul secol al XIX-lea: 1800–1914</i>	273
A. Introducere	275
B. Imperiul Otoman pe post de opritor	281
C. Serbia ajunge în primele rânduri	287
D. Muntenegru intră în secolul al XIX-lea	293
E. Ia naștere România.....	293
F. Nedreptatea suferită de Bulgaria	298
G. Accidentul Albania	302
H. Risorgimento și iredentismul italian.....	304
I. Pangermanismul și cum au devenit atrăgători Fritz (și Helga)	306

J. Panslavismul și luna de pe cer.....	309
K. Dilema austriacă și Ungaria.....	312
L. Rusia, speranța și închisoarea națiunilor.....	321
M. Dimineața morții: Polonia, care nu vrea să dispară.....	328
Mențiune specială: Popoarele Europei de Est – Musulmanii.....	335
Capitolul 6: <i>Marele Război și un an magic: 1914–1939</i>	339
A. Războiul.....	342
B. Paris, 1919: Occidentul (re)descoperă Europa de Est.....	347
C. Imperiul Otoman iese spectaculos din scenă.....	350
D. Austro-Ungaria, ca o insectă strivită de parbriz.....	354
E. Serbia și istoria.....	359
F. Muntenegru este împins în prăpastie.....	362
G. Superstatele eșuate I: Iugoslavia.....	362
H. Bulgaria încearcă un nou 1913.....	366
I. Superstatele eșuate II: România.....	370
J. Albania: Să mai încercăm o dată.....	374
K. Ungaria pierde războiul... din nou.....	376
L. Superstatele eșuate III: Cehoslovacia.....	381
M. Ucraina: Cu astfel de prieteni.....	387
N. Belarus are parte de 15 minute (de glorie)... literalmente.....	391
O. Libre Baltica: Lituania, Letonia și Estonia.....	392
P. Rusia și cum se schimbă rușii.....	398
Q. Superstatele eșuate IV: Polonia.....	406
Capitolul 7 – <i>Război! 1939–1945</i>	415
A. Războiul, așa cum probabil că nu-l cunoașteți.....	417
B. Despre cifrele din acest capitol.....	424
C. Războiul – o privire de ansamblu.....	426
D. Polonia și arta de a nu mai fi.....	429
E. Țările Baltice și o vecinătate nefericită.....	435
F. Ținuturile cehe se întorc în secolul al XVII-lea.....	439
G. Ia naștere Slovacia... oarecum.....	442

H. Ungaria își asumă o situație delicată	444
I. România face alegerea greșită	448
J. Iugoslavia, Serbia și 1914 care se repetă.....	451
K. Latura întunecată a Croației	453
L. Albania încearcă să se mențină pe linia de plutire	456
M. Bulgaria: A treia oară este cu noroc?	459
N. Uniunea Sovietică învinge prin knockout în runda a noua	461
O. Holocaustul.....	468
 Mențiune specială: Acasă înseamnă acolo unde se află granița	476
 Capitolul 8 – <i>Lacul, puțul, focul ș.a.m.d.: 1945–1992</i>	483
A. Introducere: Războiul Rece sau Acest oraș nu este suficient de mare	488
B. Războiul Rece pentru Europa de Est	499
C. Pactul de la Varșovia: animalele de la fermă cooperează.....	503
D. Iugoslavia: ieșirea, prin stânga scenei.....	507
E. Albania, ca o insulă	511
F. Bulgaria primește, în sfârșit, ceva în schimb	514
G. România o ia razna	518
H. Ungaria și ideologiile sale bazate pe alimente.....	523
I. Cehoslovacia, la est de Eden	528
J. Austria se clatină pe marginea prăpastiei.....	535
K. Germania de Est, cea mai oropsită	540
L. Polonia, veșnica pacoste.....	545
M. Uniunea Sovietică se străduiește să nu rămână mai prejos	553
 Capitolul 9 – <i>Cum a venit, așa a plecat: 1989–1992</i>	563
A. Introducere: Din țărână ne naștem, în țărână ne întoarcem, toți ne spulberăm	564
B. Polonia și fantomele anului 1980: Primii pași	567
C. „Revoluția” Ungară	570
D. În pas de defilare, Germania de Est mășăluiește în uitare	571
E. Elvis a murit, dar Cehoslovacia alege oricum catifeaua	574

F. Bulgaria înțelege presiunea țărilor prietene, atunci când o resimte	576
G. Să ceri un foc în butoiul cu pulbere al României.....	577
H. Albania și gheața din iad.....	579
I. Cântând la vioară pe puntea Titanicului: Uniunea Sovietică	582
J. Libre Baltica, partea a II-a	584
Capitolul 10 – Dimineața de după: Din 1989 și până în prezent.....	591
A. Introducere: o speranță în mijlocul ruinelor.....	592
B. Hidra iugoslavă și statele sale succesoare	594
C. Bulgaria încearcă s-o scoată cumva la capăt.....	610
D. România și un parcurs accidentat.....	613
E. Republica Moldova continuă de una singură	615
F. Albania și pronia cerească.....	618
G. Ungaria se teme.....	621
H. Slovacia se surprinde pe sine – și pe toți ceilalți.....	628
I. Republica Cehă este pe cont propriu	631
J. Polonia ține pasul	635
K. Belarus și Mlaștina Pripet	639
L. Ucraina pe muchie de cuțit	644
M. Țările Baltice mai fac o încercare	656
N. Înapoi, mult înapoi în viitor: Rusia lui Putin	660
O. Turcia ezită – și ratează o oportunitate	679
<i>Epilog</i>	685
Partea a III-a	697
<i>Scaunele muzicale sau nume de locuri în Europa de Est</i>	697
<i>Europa de Est în cifre</i>	701
<i>Rețeta de bigos de casă a doamnei Jankowska</i>	716
<i>Mulțumiri</i>	719
<i>Note</i>	721
<i>Bibliografie</i>	753
<i>Index</i>	781

NIMICURI INUTILE

Dacă ai fost vreodată îngrijorat că nu ți-ai distrus suficient de multe celule din creier cu abuzul de alcool din facultate și că s-ar putea să deții în scăfărlie o mare capacitate de stocare excedentară și inutilizată, suntem aici pentru a te ajuta! Pe parcursul acestei cărți există mici fragmente evidențiate separat, cum este acesta, numit „NIMICURI INUTILE”, care abundă în fapte istorice și culturale absolut inutile sau în alte informații complet lipsite de sens despre Europa de Est, pe care le poți folosi pentru a-ți uimi prietenii. Mă îndoiesc că acestea vor apărea în vreun concurs televizat cunoscut, dar aceste mici fracțiuni de informație pot fi distractive și, în cel mai rău caz, pot servi drept substituenți în memoria ta până când apare ceva mai important, cum ar fi să-ți amintești episoadele din *Gilligan's Island*. Iată, mai jos, un exemplu.

NIMICURI INUTILE: SUNT SIGUR CĂ AVIONUL
ĂLA ERA PROTEJAT PRIN COPYRIGHT...

În august 1947, diplomații occidentali (și, să recunoaștem, câțiva spioni) urmăreau cu maximă atenție un bombardier sovietic Tupolev Tu-4 cu rază lungă de acțiune care-și făcea debutul în lume la un spectacol aviatic organizat chiar în afara Moscovei. În mod normal, acești observatori occidentali s-ar fi concentrat pe capacitățile aeronavei, dar în acea zi încercau, de fapt, să observe dacă acela era într-adevăr un avion sovietic. Când au văzut zburând mai multe versiuni ale noului avion Tu-4, cele mai mari temeri ale lor s-au adevărit: acela era, într-adevăr, un aparat de zbor sovietic.

În vara anului 1944, trei B-29 „Superfortress” americane au fost avariate în timp ce bombardau ținte industriale japoneze și au fost nevoite să aterizeze forțat în Uniunea Sovietică. Aceste bombardiere americane cu rază lungă de acțiune reprezentau cea mai avansată tehnologie a momentului, cu mult peste capacitățile sovietice. Echipajele americane au fost eliberate, dar Stalin a reținut avioanele și le-a ordonat inginerilor săi să le demonteze, să le studieze și să construiască o copie sovietică fidelă. Atât Washingtonul, cât și Londra considerau că cercetarea științifică sovietică era prea primitivă pentru această realizare, iar la spectacolul aviatic din 1947 au bănuțit că acele Tu-4 care zburau prin fața lor erau, de fapt, cele trei B-29 americane avariate, numai că modificările lor au dovedit că sovieticii reușiseră și că acel Tu-4 era real. Aceasta însemna că forțele aeriene sovietice puteau atinge acum ținte americane aflate la mare distanță, precum orașul Chicago. Sovieticii au construit vreo 800 de Tu-4 înainte de a trece la modele mai avansate.

„Ei își petrec timpul mai ales privind înainte, spre trecut”, remarcă Jimmy Porter despre socrul său și despre generația socrului său în piesa lui John Osborne *Privește înapoi cu mânie*. Această observație caracterizează nu numai o grupă de vârstă, ci și un întreg popor – și anume pe unguri. Lucrările prezentate la un concurs de eseuri (...) organizat [în Ungaria] pentru nemaghiari (...) au dovedit acest lucru. La întrebarea „Cum sunt ungurii?”, respondenții – care inevitabil ne observă pe noi, maghiarii, de la distanță, dar în unele cazuri locuiesc printre noi – au observat, printre altele, că: ungurii acordă o atenție incredibil de mare trecutului și, într-adevăr, ei se revarsă pe străzi de câteva ori pe an, în mod deschis și zgomotos, în încercarea de a evoca evenimente istorice de seamă.”

Fragment din prefața la *The Essential Guide to Being Hungarian*⁶

Partea I

În care aruncăm o privire asupra unora dintre atributele-cheie ale Europei de Est de astăzi și ne facem o idee despre cum stau lucrurile, ca să spunem așa. Așadar, puneți-vă mânușile de cauciuc și prindeți-le bine, pentru că ne pregătim să intrăm.

„Primul se referă la Europa Centrală și de Est. Dacă ați venit de acolo, și bănuiesc că așa stau lucrurile cu aproape toți dintre voi, atunci sunteți cetățenii unor țări al căror statut este de două ori mai incert. Nu susțin că incertitudinea este monopolul central-europenilor și al est-europenilor. În prezent, incertitudinea probabil că este mai răspândită decât oricând. Cu toate acestea, perspectiva voastră este deosebit de întunecată. În decursul propriei mele vieți, fiecare țară din partea voastră de Europă a fost devastată de război, cucerită, ocupată, eliberată și reocupată. Fiecare stat de acolo are o configurație diferită față de cea pe care o avea atunci când m-am născut eu. Doar șase din cele 23 de state care umplu acum harta între Triest și Urali existau în momentul nașterii mele. [...]

Este cât se poate obișnuit ca un locuitor în vârstă din vreun oraș din Europa Centrală să fi deținut, succesiv, acte de identitate emise de trei state. O persoană de vârsta mea din Lemberg⁷ (Liov) sau Czernowitz⁸ (Cernăuți) a trăit în patru state, fără să ia în considerare și ocupația din timpul războiului, și este posibil ca o persoană din Munkács⁹ (Muncaci) să fi trăit chiar și în cinci state... [...] În vremuri mai civilizate, cum ar fi anul 1919, lui sau ei i s-ar fi putut oferi să opteze pentru una dintre cetățenii, dar după Al Doilea Război Mondial, ar fi fost mult mai probabil ca să fie expulzat forțat sau integrat cu forța în noul stat.

Cui aparține un central-european sau un est-european? Cine este el sau ea? Întrebarea aceasta a contat pentru un mare număr de cetățeni și încă mai contează. În unele țări este o chestiune de viață și de moarte, iar în aproape toate, acest lucru influențează și uneori determină statutul juridic și șansele de viață.”

Istoricul britanic Eric Hobsbawm (1917–2012),
care a crescut la Viena și Berlin
în anii '20, la un seminar susținut în 1993¹⁰ în fața studenților
de la Universitatea Central-Europeană din Budapesta

Câteva cuvinte despre un cuvânt

Iar acel cuvânt este... „statul”. Ce este un stat? Pentru americani, este una din cele 50 de chestiuni care țin de guvernul național (federal) și pentru care trebuie să plătească o groază de taxe, dar asta pentru că statele americane inițiale s-au considerat a fi, de fapt, 13 țări diferite care se uneau. Totuși, în cartea de față trebuie să fac uz de acest termen într-un sens puțin diferit.

Un stat este pur și simplu o structură politică având un lider definit și care controlează un anumit teritoriu. Problema este că suntem pe cale să cuprindem *1 500 de ani* de istorie (ceea ce înseamnă 60 de generații, dacă pornim de la premisa că o generație acoperă 25 de ani), iar statele s-au schimbat mult în acea perioadă. De exemplu, luați un stat din steпа timpurie, când un trib sau un clan – prin intermediul căsătoriilor, alianțelor și războaielor – a reușit să convingă alte triburi din apropiere să se unească și să-l recunoască pe conducătorul primului trib drept conducătorul lor. Acesta este un stat: are un singur șef, controlează un anumit teritoriu (ceea ce înseamnă, de obicei, că poate să impoziteze sau să colecteze tribut pe acel teritoriu pe când alții nu pot), iar conducătorul este responsabil de toate deciziile care privesc relațiile cu alte triburi, comerțul și războiul.

Asemenea state tindeau să nu dureze mult, însă în timp, pe măsură ce se măreau și deveneau mai complexe, conducătorii lor au găsit, de regulă, că în loc să se bazeze pe familia lor și pe prietenii apropiați pentru a se ocupa de infrațiuni, relațiile cu exteriorul și alte probleme, aveau nevoie de niște specialiști care să se ocupe de chestiile dificile – așa au apărut primul guvern și miniștrii (ministrul de finanțe, ministrul de externe etc.). Desigur, acești specialiști au avut în curând nevoie de ajutor pentru a ține evidența a tot ceea ce făceau, și iată că a apărut și primul birocrat. Acest lucru s-a întâmplat în toată lumea, nu doar în Europa. De fapt, până în secolul al XVIII-lea, țara cu cea mai evoluată și mai elaborată

birocrație guvernamentală a fost China. Un lucru important de reținut: pe plan istoric, dezvoltarea statelor europene a rămas în urma multor altor civilizații, precum cele din imperiul (imperiiile) islamic timpuriu.

Momentul măreț al statalității europene a sosit odată cu cele două armistiții semnate în timpul abominabilelor războaie catolico-protestante declanșate de Reforma protestantă, în 1555, la Augsburg, și în 1648, în Westfalia. Aceste două acorduri de pace au stabilit noțiunea de *suveranitate a statului*, ceea ce însemna că statele nu mai erau doar niște jucării care aparțineau aristocraților. Statele aveau propriile drepturi legale și independente. Firește, atunci s-a pus în toată Europa întrebarea la ce servea, mai exact, un stat, dacă nu mai aparținea doar aristocraților – această discuție între intelectualii europeni poartă numele de *Iluminism* și a durat aproximativ 150 de ani. Documentele fondatoare ale Statelor Unite ale Americii – Declarația de Independență și Constituția – sunt produse ale perioadei Iluminismului.

Problema cu Europa este că aceasta constituie o mică peninsulă, un ciot izolat care iese din capătul vestic al masei de uscat eurasiatic și, mai rău, această mică peninsulă este înșesată de țări și de popoare. Din epoca lui Carol cel Mare și până la Uniunea Europeană, o temă majoră în istoria statelor europene este concurența constantă și intensă dintre toate aceste state mititele și relativ egale, după cum arată David C. Kang:

Ori de câte ori a fost posibil, statele s-au angajat în „Marele Joc” al echilibrului de putere, al alianțelor și al cuceririi. Cel mai mic avantaj urma să fie acaparat, iar cea mai mărunțică slăbiciune, exploatată. Statele se păcăleau permanent între ele pentru a supraviețui, iar supraviețuirea însemna cucerire.

(...) Deoarece statele europene se aflau în mod constant sub amenințarea unui atac, a fi mai mare și mai puternic sporea șansele de supraviețuire ale unui stat. Prin urmare, statele s-au străduit și s-au întrecut să devină cât mai puternice cu putință. Totuși, dacă un stat devenea prea mare, acesta ar fi amenințat să preia întregul sistem și să cucerească toate celelalte state. Ca răspuns, alte state au avut tendința să se unească împotriva puterii mai mari, reunindu-se de partea statelor slabe pentru a împiedica oricare alt stat să domine sistemul și să le cucerească pe toate celelalte. Acest model european a dat naștere unuia dintre conceptele cele mai durabile din relațiile internaționale: echilibrul puterilor¹¹.

NIMICURI INUTILE: NELEGIUIȚII DE ȚĂRANI!

Oamenilor moderni le este greu să înțeleagă noțiunile de țări și de state din perioada Europei medievale. Țările din Europa medievală erau slabe. Orașele și familiile de succes – marile dinastii – erau adesea mult mai puternice și chiar dețineau și conduceau mai multe țări. Iată o istorioară care ilustrează acest argument:

În 1437, niște țărani din Transilvania care n-au reușit să aprecieze frumusețea iobăgiei – nelegiuții de țărani! – s-au răscolat. Lucrurile au degenerat rapid, dar nobilimea autohtonă a reușit să obțină sprijinul conducătorilor orașelor Transilvaniei, precum și al gărzilor de la granița de pe muntele din apropiere. Împreună, le-au băgat mințile în cap acelor țărani neobrăzați.

Pentru a se asigura că nu se va mai întâmpla așa ceva, cele trei grupuri au semnat un tratat numit, în latină, *Unio Trium Nationum* – „Uniunea celor trei națiuni”. Prin „națiuni” ei nu înțelegeau grupuri etnice sau țări. Era o alianță împotriva țăranilor din Transilvania, o alianță a nobilimii Transilvaniei, a conducătorilor orașelor și a oamenilor independenți care trăiau în apropierea graniței. În 1437, nobilimea Transilvaniei era formată în mare parte din unguri, dar includea și germani, români, polonezi și alte naționalități. În principal, orașele Transilvaniei au fost populate de sași germani, iar oamenii de la granița muntoasă erau secui (numiți uneori „Szeklers” sau „Seklers” în engleză). În 1437, țăranii din Transilvania erau un amestec de unguri, români, ucraineni, slovaci, polonezi, sârbi și alte naționalități. „Națiune” însemna, pe atunci, numai oamenii aflați la putere, nu și cei din partea de jos a societății (adică țăranii), indiferent de limba pe care o vorbeau.

Câteva secole mai târziu, în 1792, un grup de preoți români ortodocși au înaintat împăratului habsburgic o petiție numită *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* – „Petiția Oficială a Românilor din Transilvania”. *Supplex Libellus* folosea limba medievală a *Unio Trium Nationum* și le cerea conducătorilor habsburgici ai Transilvaniei să recunoască nobilimea română ca fiind egală sub aspect politic cu nobilimea maghiară. Cu alte cuvinte, să recunoască România ca națiune. Totuși, în 1792 a început să se infiltreze conceptul nostru modern de națiune, iar în prezent, *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* este considerat drept un prim indiciu al conștiinței etnice românești.

Această competiție intensă a dus însă și la consolidarea statului, conducând, la rândul-i, la o centralizare tot mai mare a autorității și a puterii în statele din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea. Astăzi trăim într-o lume (politică) organizată aproape în totalitate în jurul statelor-națiuni. În secolul al

XIV-lea, orașele comerciale din întreaga Europă de Nord, sătule de piraiți și de impozitele mari, s-au unit pentru a forma Liga Hanseatică, structură care deținea propriile armate terestre și navale, iar uneori lupta chiar împotriva țărilor din care făceau parte membrii Ligii. Câteva secole mai târziu, ideea ca orașele din diferite țări să se unească a devenit însă o imposibilitate, pentru că guvernele naționale – țările – deveniseră mai puternice. De asemenea, în secolul al XIII-lea, regiuni întregi din Franța – precum Burgundia, Aquitania și Anjou – erau efectiv independente (deși, tehnic vorbind, erau recunoscute ca făcând parte din Franța), deoarece fiecare avea propria armată și adesea ignorau sau sfidau Parisul. Totuși, câteva secole mai târziu, la sfârșitul secolului al XVII-lea, regele Ludovic al XIV-lea domnea asupra fiecărui centimetru pătrat de pământ francez. Diferența dintre aceste două perioade este diferența dintre Europa medievală și Europa modernă timpurie. Regii din Evul Mediu iroseau mult timp doar pentru a-și păstra regatele laolaltă. În zilele noastre, considerăm de la sine înțelese guvernele centrale puternice, legile, armatele, drapelurile, monedele, poștele naționale ș.a.m.d., dar în Europa medievală aristocrații mai bogați aveau propriile armate – uneori mai mari decât cele ale regelui – și-și tipăreau propriile monede (bătute în metale prețioase). Corespondența era trimisă prin negustorii și călătorii care se întâmpla să meargă într-o anumită direcție și nu puteai decât să speri că aceasta avea să ajungă la destinație. Apariția unor guverne centrale puternice, cu *gendarmes* (poliție), birocrați, servicii publice și armate permanente, a schimbat totul.

Deci vă dați seama în ce constă problema: compararea Angliei din secolul al XIX-lea cu Polonia din secolul al XII-lea sau cu Imperiul Otoman din secolul al XVI-lea este foarte dificilă, pentru că acestea se bazau pe idei foarte diferite și erau foarte diferit organizate. Acesta este motivul pentru care voi folosi termenul simplu și generic de „stat” pentru a desemna orice structură politică ce controla un anumit teritoriu în istoria Europei Răsăritene, de la hanatul cuman la Prusia lui Frederic cel Mare și la Cehoslovacia comunistă a lui Gottwald.

* Klement Gottwald (1896–1953), om politic cehoslovac, secretar general (1929–1945), apoi președinte (1945–1953) al Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia (n. red.).